

**КАРТА «MAGNI DVCATVS LITHVANIAE...» 1613 РОКУ У
ФОНДІ СЕКТОРА КАРТОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ НБУВ ЯК
ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО В ІСТОРІЇ КАРТОГРАФУВАННЯ
УКРАЇНИ**

У статті подається огляд карти «Magni Dvcatvs Lithvaniae Caeterarvmqve Regionvm Illi Adiacentivm Exacta Descriptio...» (Точний опис Великого князівства Литовського з багатьма краями, що до нього належать...) 1613 р., яка зберігається у фондах сектора картографічних видань НБУВ. Обґрунтовується необхідність вивчення західноєвропейських картографічних стародруків для дослідження історії картографування України.

Ключові слова: НБУВ, фонди сектора картографічних видань, західноєвропейські картографічні стародруки.

Постановка проблеми. Питання європейського вибору України та пошук шляхів інтеграції у цивілізоване демократичне співтовариство має історичні передумови, зафіксовані в картографічних джерелах: наша країна здавна географічно, історично і культурно належала до Європи. Переконливим підтвердженням цьому є, зокрема, карта Литви Миколая-Христофора Радзивілла 1613 р. як видатна пам'ятка західноєвропейської картографії початку XVII ст. Перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського позначилось загальною міжнаціональною, міжконфесійною і мовною толерантністю.

Метою даної публікації є дослідження карти «Magni Dvcatvs Lithvaniae Caeterarvmqve Regionvm Illi Adiacentivm Exacta Descriptio...» (Точний опис Великого князівства Литовського з багатьма краями, що до нього належать...) 1613 р., яка зберігається у фондах сектора картографічних видань НБУВ і займає важливе місце в європейській та українській історичній географії та картографії.

Аналіз наукових публікацій. Питанню відображення

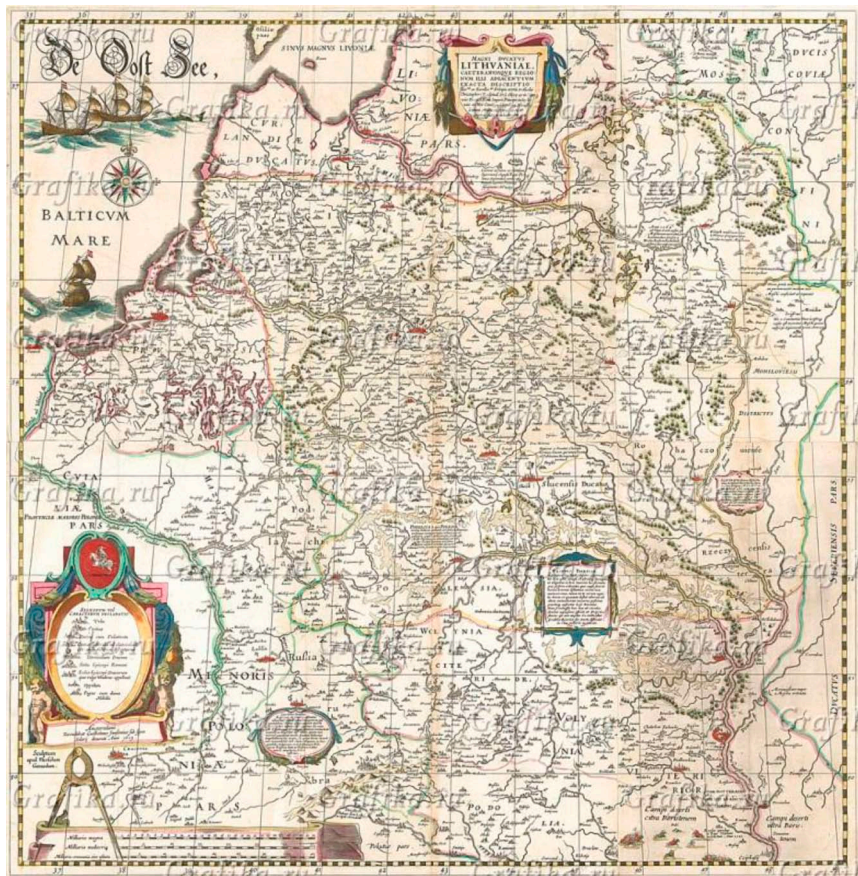
території України на західноєвропейських картографічних виданнях присвячені публікації Я. Дашкевича, М. Вавричин, Р. Сосси, Т. Паславського, Н. Падюки, У. Кришталович. Оскільки українські землі в різні періоди часу входили до складу різних держав (Польщі, Великого Литовського князівства, Російської імперії, Австро-Угорської монархії), необхідним є дослідження різноманітних картографічних джерел на територію України. Численні фонди сектора картографічних видань НБУВ надають необмежені можливості для таких досліджень.

Виклад основного матеріалу. Картографічний фонд НБУВ є унікальною колекцією картографічних документів, єдиним в Україні спеціалізованим депозитарієм картографічних видань, що нараховує майже 50 тис. одиниць зберігання. У його складі і раритетні видання, починаючи з XVI ст., і сучасні вітчизняні та зарубіжні картографічні твори, різні за тематикою, призначенням та відображеною територією.

Найціннішу частину фонду становлять картографічні стародруки кінця XVI–XVIII ст., які являють собою унікальні історичні джерела та пам'ятки картографічної науки, в тому числі й західноєвропейської. Це видання фламандських картографів А. Ортелія, Г. Меркатора, пізніші твори їх наступників (Г. Гондія, Я. Янсона) та конкурентів (Й. та К. Блау); численні видання династії французької картографічної школи XVII ст. Сансонів; твори засновника картографічного закладу в Нюрнберзі Й.-Б. Гоманна і його спадкоємців. Зберігаються також твори Ф. де Вітта, Ю. Данкерта, Г. Валька, П. Шенка, Н. Вішера (Піскатора) та багато інших стародрукованих європейських видань. Дослідження таких історичних першоджерел, які вміщують великий інформаційний потенціал для науково-дослідної роботи, актуальне також для вивчення історії картографування українських земель.

Представлені пізніші видання Р. Дзанноні, Г.-А. Дюфура, Д. Соцманна та ін., які дають уявлення про адміністративний поділ Європи в XVII – XVIII ст., і в значній мірі включають територію сучасної України.

Одним з важливих зразків європейської картографії, що зберігаються у секторі картографічних видань НБУВ, є карта «Magni Ducatus Lithuaniae Caeterarvmqve Regionvm Illi Adiacentivm Exacta Descriptio...» (Точний опис Великого князівства Литовського з багатьма краями, що до нього належать...) 1613 р. (рис. 1), створена

**Рис. 1. Карта Великого князівства Литовського.
Амстердам, 1613**

в литовсько-польський період історії України кінця XVI – початку XVII ст.

Укладачем, художником і гравером карти є польський картограф Томаш Маковський (1575–близько 1620). За даними польських дослідників [10], в її розробці приймали участь: картограф Матвій (Мацей) Струбич (близько 1520–1578), український князь Костянтин Василь Острозький (1526–1608), церковний та суспільно-політичний діяч Речі Посполитої Йосиф Верещинський (близько 1530–1598), діяч католицької церкви, математик Якуб Босрейв (близько 1548–1623), литовські монахи-єзуїти. За версією Я. Дашкевича [3], до створення карти Великого князівства Литовського, можливо, були

залучені українські вчені Острозької школи.

Хоча в ранніх джерелах ця карта згадувалась як карта Томаша Маковського, зараз вона відома в наукових колах як велика карта Литви М.-Х. Радзивілла. Литовський князь Миколай-Христофор Радзивілл (Микола-Криштоф Радивіл) (1549–1616), що опікувався віленською академією та уславився меценатством, спорядив географічну експедицію для дослідження земель князівства, яке на той час складалося з Польщі та більшої частини Правобережної України.

Відомості про перше видання карти, очевидно, 1603 р. в Несвіжі (обраною князем М.-Х. Радзивіллом своєю резиденцією) чи в Іданьську, збереглися лише в листуванні та в старих рахівничих книгах. Більшу популярність радзивілівська карта отримала після другого видання 1613 р. в типографії В. Я. Блау (1571–1638). Гравіювалась карта Великого князівства Литовського в майстерні Гесселя Геррітца (1581–1652) в Амстердамі (про що зазначено в лівому нижньому куті карти).

Початково карта Литви складалась з 4-х аркушів досить великого розміру, але її численні пізніші видання були зменшеними переробками і в атласах Меркатора, Блау, Янсона, братів Сансонів розміщувались на 1-му, 4-х або 5-ти аркушах. Один з варіантів даної карти [9] у фонді сектора картографічних видань – на 1-му аркуші (78x74 см) в масштабі 1,75 великих [польських] миль в 1 см (приблизно 1:1 300 000) з добре збереженою сучасною виданню ручною підфарбовкою.

Карта Великого князівства Литовського 1613 року займає важливе місце в українській історичній картографії. У Центральному Подніпров'ї між Ржищевом та Каневом (рис. 2) – трохи нижче Києва – позначена латиною *Volynia Vltirior quae tum Ukraina tum Nis ab altis vocitatur* («Східна Волинь, яку звали також Україною та Низом»).

Термін «низ» є абсолютно прийнятним з точки зору розташування України на карті внизу Литовського Князівства, крім того, «низом» називали всю нижню течію Дніпра, – власне, нинішні землі українського Подніпров'я. Важливо, що додатком до карти Великого князівства Литовського є карта-врізка нижньої течії Дніпра (у масштабі близько 1:300 000), яку вміщує другий примірник нашої карти, [8] – з довідковим матеріалом латинською мовою про українських козаків та дніпровські пороги, а також

Рис. 2. Фрагмент карти Великого Литовського князівства 1613 р.

позначенням місця розташування Запорізької Січі – тоді це була Січ на Томаківці. Пізніше спеціальне креслення течії Дніпра від Черкас до гирла, тобто тієї частини річки, яка не вмістилась на загальній карті, друкувалось в атласах окремо від карти Литви.

На зворотньому боці другого варіанту карти з фонду сектора вміщено докладний пояснювальний текст під назвою «*Descriptio Lithvaniae*», складений, на думку В. Кордта [4] видавцями атласу Блау 1635 р.

На карті позначені також регіони України: Червона Русь (*Russia rubra*), Покуття (*Pokutiae Pars*), Поділля (*Podolia*), Полісся (*Polesia*), Західна Волинь (*Wolynia citerior*), Підляшшя (*Podlachia*), частина Сіверського князівства (*Severiensis Pars*). Нанесено багато річок та густу мережу поселень: загалом на карті позначено 1020 міст і сіл, на території України нанесено близько 250 населених пунктів та вперше виділені болота. Детально зображено Київ з церквами і міським муром.

На основі радзивіллівської карти Литви, починаючи з 1613 р., виправлялись та доповнювались карти земель Речі Посполитої, і, відповідно, карти Європи у відношенні східної (української) частини території Королівства Польського. Нове, більш точне зображення України на основі математичних вимірів з'явилося лише після 1648 р. на картах французького військового інженера і

картографа Г. Боплана.

За деякими Інтернет-джерелами [11] саме карту Великого князівства Литовського в колах фахівців старовинних мап називають «паспортом» України, мотивуючи це тим, що на ній вперше з'явилась назва *Ukraina*. За даними ж відомого українського історика С. Шелухіна існують більш ранні картографічні видання з нанесенням назв *Ukraine*, *Uckrania*. У ґрунтовному дослідженні про значення та походження назви «Україна» [6] автор аналізує старі українські тексти, починаючи від Пересопницького Євангелія, козацькі пісні та думи, російські джерела, а також старі географічні карти. Так, в архівах Міністерства закордонних справ Франції в Парижі зберігається карта України, створена в 1572 р. за наказом короля Карла IX, на якій територія з обох боків р. Дніпра має напис «Ukraine» – Україна. В Національній бібліотеці в Парижі є так звана карта купця Мотіеля, зроблена, очевидно, раніше 1580 р.: це географічна карта басейну Чорного моря невідомого автора, з якою французький купець Мотіель їздив з 1580 року, через Україну в Туреччину і повернувся в Париж 1582 року. На карті вгорі зліва по обидва боки р. Дніпра (Борістенеса), знаходиться напис латиною «Uckrania» – Уккранія, Україна. У цій частині карти показані міста Овруч, Житомир, Київ, Кам'янець-Подільський, Полтава, Чигирин.

Висновок. Отже, хоч і не можна вважати, що на карті Великого Литовського князівства 1613 р. вперше з'явилась назва «Україна», однак, широко відома вже понад чотири століття, вона є визначним досягненням європейської картографії початку XVII ст., що зберігається у фондах сектора картографічних видань НБУВ і вміщує великий історичний матеріал для дослідження розвитку картографування українських земель та суміжних територій.

**Рецензент – кандидат історичних наук, зав. відділу НБУВ
Н. Ю. Каліберда**

Література:

1. Багров Л. История картографии [Текст] / Лео Багров; пер. с англ. Н. И. Лисовой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 319 с.
2. Вавричин М. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. [Текст] / Марія Вавричин, Ярослав Дашкевич, Уляна Кришталович – Київ: ДНВП «Картографія», 2004. – С. 184-189.

3. Дашкевич Я. Р. Територія України на картах XIII–XVIII ст. [Текст] / Я. Р. Дашкевич // Іст. дослідж.: Вітчизн. історія: Респ. міжвідом. зб. – Київ: Наук. думка, 1981. – Вип. 7. – С. 88-93.

4. Кордт В. Материалы по истории русской картографии. Вып. 2 [Текст] / Вениамин Кордт. – Киев., 1910. – С. 3-7.

5. Сосса Р. І. Історія картографування території України: від найдавніших часів до 1920 р. Короткий нарис [Текст] / Р. І. Сосса. – Київ: Наук. думка, 2000. – 248 с.

6. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів [Текст] / Сергій Шелухин. – Репр. вид. кн. 1936/7 р. – Дрогобич: Бескид, 1992. – 249 с.

7. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Т. XXVI [Текст] / [Под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского]. – СПб., 1899. – С. 72-73.

8. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 5949.

9. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 17489.

10. Alexandrowicz S. Kartografia Wielkiego Ksiestwa Litewskiego od XV do polowy XVIII wieku / Stanislaw Alexandrowicz . – 3 wyd., popr. i uzupel. – Warszawa, 2012. – 344 s.

11. 400 років європейському «паспорту» України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unian.ua/.../869142-400-rokiv-evropeyskomu-pasportu-ukrajini.html.

Е. И. Осталецкая

КАРТА «MAGNI DVCATVS LITHVANIAE...» 1613 ГОДА В ФОНДЕ СЕКТОРА КАРТОГРАФИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ НБУВ – ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК В ИСТОРИИ КАРТОГРАФИРОВАНИЯ УКРАИНЫ

В статье представлен обзор карты «Magni Dvcatvs Lithuaniae Caeterarvmqve Regionvm Illi Adiacentivm Exacta Descriptio ...» (Точное описание Великого княжества Литовского со многими относящимися к нему землями...), хранящейся в фондах сектора картографических изданий НБУВ. Обосновывается необходимость изучения западноевропейских картографических старопечатных изданий для исследования истории картографирования Украины.

Ключевые слова: НБУВ, фонды сектора картографических изданий, западноевропейские старопечатные картографические издания.

O. Ostaletska

THE MAP «MAGNI DVCATVS LITHVANIAE...» 1613 EDITION IN THE FUNDS SECTOR CARTOGRAPHIC PUBLICATIONS VNLU – AN IMPORTANT SOURCE MAPPING IN THE HISTORY OF UKRAINE

The article describes the map «Magni Dvcatvs Lithvaniae Caeterarvmqve Regionvm Illi Adiacentivm Exacta Descriptio ...» (The accurate description of the Grand Duchy of Lithuania with many lands belonging to it...) stored in the funds sector cartographic publications VNLU. The necessity of studying Western cartographic printed books for the study of the history of Ukraine mapping.

Keywords: VNLU, funds of sector of cartographic editions, Western cartographic printed books.

Надійшла до редакції 20 березня 2015 р.